

25, 33, 88, 236-237; a.mlf., *Risâle-i Şayha ve Şadâ* (nşr. Muhammed Rızâ Ezhârî, *Faşlnâme-i Mişkât*, sy. 29 içinde), Meşhed 1369, s. 139, 141; a.mlf., *Risâle-i Tehlîliyye* (nşr. S. A. Toyserkânî, *Mecmû'a-i Resâ'il-i Hâttî-yi Fârsî* içinde), Meşhed 1368, II, 22-23, 25, 28-32; a.mlf., *Risâle-i 'Adâlet* (nşr. Necîb Mâyîl-i Herevî, a.e. içinde), Meşhed 1368, I, 65, 69; a.mlf., *Tefsîru sûreti'l-İhlâs* (nşr. S. A. Toyserkânî, *er-Resâ'î-lü'lü-muhtâr* içinde), İsfahan 1405, s. 38; *Risâle-i Nürü'l-hidâye* (nşr. S. A. Toyserkânî, a.e. içinde), İsfahan 1405, s. 109-128; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlak*, s. 49, 128-129; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, IV, 133; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. Muhammed Fahrî Herâtî — Hakîmşah Muhammed Kazvînî, nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş., s. 141, 309-311; Hândmîr, *Hâbitbü's-siyer*, III, 111-112; Emîn Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm*, Tahran, ts. (Kitâbfurûşî-i Ali Ekber İlmî), I, 178-180; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'îk*, I, 378; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îk*, s. 137, 149, 290-295, 329-331, 356; Sâm Mirza, *Tuhfe-i Sâmî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4241, vr. 50^a-51^b; Âşik Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 101^a, 260^a-262^b; Hasan-ı Rûmlü, *Ahşenü't-tevârîh* (nşr. C. N. Seddon), Kalkûta 1931, s. 71-72, 82, 189-190; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 270-271, 364; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, I, 308-311, 341-342; Kummî, *Hulâşatü't-tevârîh* (nşr. İhsân İsrâkî), Tahran 1359 hş., I, 78-79, 84; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, II, 477, 554, 556, 565, 567, 572-573; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mu'minîn*, Tahran 1365 hş., II, 221-229; Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb*, s. 41-44; Gazî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 232-233; *Keşfü'z-zunûn*, I, 35-40, 92-93, 243-244, 346-351, 447, 449-450, 457, 515-516, 850, 877-878, II, 1043, 1063-1064, 1116-1117, 1144, 1537-1539; Bahrülulûm-i Tabatabâî, *Ricâlü's-seyyid Bahrül'ulûm: el-Fevâ'idü'r-ricâliyye* (nşr. M. Sâdik Bahrülulûm — Hüseyin Bahrülulûm), Tahran 1363 hş., II, 141-143; Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli*, II, 130; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 85-91; Hansârî, *Rauzâtü'l-cennât*, Kum 1391, II, 239-244; Rieu, *Catalogue*, II, vr. 442^b, 828^b; TÜYATOK, I, nr. 10, 117-119, 122-124, 250-259, 275-278, 859-861, 1005-1008; IV, nr. 2339; Brockelmann, *GAL*, II, 217-218; *Suppl.*, II, 306-309; İrec Efsâr v.dğr., *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şurâ-yı Millî*, Tahran 1325 hş., XI, 1-4, 117-121, 176-177, 232-233, 237-238; İrec Efsâr, *Fihrist-i Maḳâlât-ı Fârsî*, Tahran 1348 hş., I, 527, 832, 851-852; II, 18, 22-23, 156, 573-575; Münzevî, *Fihrist*, I, 650; II, 730, 771, 808, 810, 1069, 1084, 1672-1673; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 193-194; V, 5341; Fursat-ı Şirâzî, *Âşâr-ı 'Acem*, Tahran 1362 hş., s. 309-311; Mehnâz-ı Abbâsî, *Berres't-yi Bahş'ez Âşâr-ı Tefsîr-ü Celâleddîn-i Devânî* (doktora tezi), Kütübhâne-i Danişkede-i İlahiyât ve Maârif-i İslâmî Danişgâh-ı Tahran, nr. 499-F; Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Ankara 1981, s. 117-121; Muhammed-i Ali Devânî, "Risâle'î der Zerf-ı Hâl-i Celâleddîn-i Devânî" (nşr. Muzaffer Bahtiyâr), *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî*, VII/3-4, Tahran 1349, s. 447-457; İ. Vâiz Cevâdî, "Risâle-i İsbâtü'l-vâcib-i Cedid-i 'Allâme Devânî", *Mecelle-i Vaḥîd*, V/4, Tahran 1347 hş., s. 341-347; Muammer Eroğlu, "Devvânî", *İA*, III, 565; Ann K. S. Lambton, "al-Dawânî", *EI*² (İng.), II, 174.



DEYBÜL

(الديبل)

Pakistan'ın Sind eyaletinde bugün mevcut olmayan eski bir liman şehri.

İslâmî kaynaklarda adı Mihrân olarak geçen İndus nehrinin batısındaki koyun ağzında kurulmuştur. Muhammed b. Kâsım es-Sekaff'nin, 92 (710-11) yılında Seylan'dan Hicaz ve Irak'a giden müslümanların gemilerine saldırılması üzerine Sind yöneticisi Raca Dâhîrî cezalandırmak için sefer yaptığı ilk yerdir. Deybül çoğunlukla büyük bir kısmı Med kabilesinden olan tüccar ve sanatkârların oturduğu deniz ticaretinde gelişmiş bir merkezdi. Burayı fethetmek için Ubeydullah b. Nebhân ve Büdeyl b. Tahfe el-Becelî kumandasındaki orduların deniz yoluyla yaptıkları ilk iki seferden bir sonucu alınamamıştı. Bu durum karşısında Muhammed b. Kâsım karadan saldırıya karar verdi ve planlarını başarıyla uyguladı. Araplar Hindistan'da ilk defa etkili bir silâh olan mancınığı kullandılar ve üzerinde, halkın gözünde zaptedilmezliğin sembolü olan büyük bir bayrağın dalgalandığı ünlü kuleyi yıktılar. 40 metreye yakın yüksekliği olan bu kule, Araplar'ın "menâretü'l-Büd" dedikleri bir Budist stupası (veya deval) idi ve tepesinde rüzgâr estiği zaman gölgesi bütûn şehri kaplayan çok büyük bir kırmızı bayrak dikilmişti. Deybül adının da Sanskritçe "mâbed" demek olan dîval / dēbal (dēva- "ilâhî ev") kelimesinden geldiği bilinmektedir. Mancınıkla atılan bir taşın büyük bir gürültüyle stupayı yıkması üzerine şehir kısa sürede düştü. Şehrin ele geçirilmesinden sonra gayri müslimlere serbestlik tanındı ve zimmî statüsünde koruma altına alındılar. Muhammed b. Kâsım burada Sind topraklarında inşa edilen ilk camiye yaptırdı ve kurduğu yeni mahallelere 4000 kadar Arap aileyi yerleştirdi. Uzun süre harabe halinde kalan stupa, 846 yılında Vâsiḳ-Billâh'ın Deybül valisi Anbesa b. İshak ed-Dabbî tarafından kısmen tamir ettirilerek hapishaneye çevrildi.

Arap kaynaklarının belirttiğine göre Deybül şehrinin büyük bir kısmı 893'te meydana gelen bir depremde harabeye dönmüş ve halktan binlerce kişi ölmüştür. Ancak 1239'da Râdiyüddin Hasan b. Muhammed es-Sâgânî'nin burayı ziyaret etmesinden, depremden sonra terkedilmediği ve tekrar oturulabilir hale

getirildiği anlaşılmaktadır. Râdiyüddin es-Sâgânî Deybül'ün varlıklı sınıfnın eskiden beri korsanlık yaptığını bildirmektedir. Cengiz Han'a yenildikten sonra 1221'de Sind'e gelen ve Deybül'ü ele geçiren Celâleddin Hârizmşâh'ın buradaki bir tapınağın yerine cami yaptırması, XIII. yüzyılda dahi Deybül'de putperestliğin yaygın olduğunu ve şehirde önemli sayıda gayri müslimin yaşadığını ortaya koymaktadır.

İslâm hâkimiyetinin ilk dönemlerinde bir kültür ve eğitim merkezi olan Deybül müslümanlar arasında önemli bir yere sahipti; Sem'ânî ve Yâkût burada yetişmiş çok sayıda hadis âliminden bahsediler. Sonradan şehir büyüklüğüne, geniş nüfusuna ve yakın zamanlara kadar mevcut olmasına rağmen bilinmeyen bir sebeple tahrip olmuş ve ortadan kalkmıştır. Şehrin kalıntılarını bulup meydana çıkarmak için çeşitli çalışmalar yapılmışsa da bir sonuç alınamamıştır. Arap yazar ve seyyahlarının eserleri şehrin İslâm öncesi ve İslâmî dönemdeki durumu üzerine değerli bilgiler ihtiva etmekte, fakat tam yerini tesbit hususunda yardımcı olacak bilgi vermemektedirler. Pakistanlı arkeologlar 1958 yılında bazı tarihçilerin Deybül'ün yeri olarak gösterdikleri Bambur bölgesinde geniş çapta kazı yapmış, fakat bir neticeye ulaşamamışlardır. İki yıl devam eden kazılarda ortaya çıkarılmış olan kalıntılar eski Deybül'ün Bambur bölgesinde bulunduğu hususunda kesin bir bilgi vermemektedir. Bu durumda bu iki eski şehrin farklı yerler olduğu fikri kuvvet kazanmakta ve İstahrî'nin eserinde Deybül şehrinin ayrı, Bambur tapınağından ayrı bahsetmesi de bu görüşü desteklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütâh* (Fayda), s. 634-638, 644-645; Taberî, *Târîḫ* (Ebû'l-Fazl), II, 79; İstahrî, *el-Mesâlik* (de Goeje), s. 174-175; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 317, 328; *Ḥudûdü'l-'âlem* (Minnorsky), s. 123, 372; Makdisî, *Ahşenü't-teḳâsim*, s. 479; Bîrûnî, *Taḫḫîḳu mâ li'l-Hind*, Haydarâbâd 1377/1958, s. 167; Bekrî, *Mu'cem*, II, 569; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 393-395; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 495; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, I, 406; III, 85; V, 59, 465; Cüzcânî, *Ṭabakât-ı Nâsirî*, I, 447, 452, 459; *Géographie d'Aboulféda*, II/2, s. 111; Abdülhamid Khan, *Towns of Pakistan: Ancient and Modern*, Karachi 1950, s. 61-62; La Strange, *The Land of The Eastern Caliphate*, London 1966, s. 330-331; S. Qudratullah Fatmî, "The Twin Ports of Daybul", *Sind Through The Centuries* (ed. Hamida Khuhro), Karachi 1981, s. 97-105; J. Horowitz, "Deybül", *İA*, III, 567; A. S. Bazmee Ansari, "Daybul", *EI*² (İng.), II, 188-189.

